

YUSUF VA ZULAYHO QIYOSIY TAHLIL

Abdivohidova Surayyo Nabi qizi

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti 222-guruh talabasi

“Yusuf va Zulayho”lar, ya'ni bu singari dostonlar, ular agar gullar nomi bilan atalganlarida, men ularni xazonsiz hamisha gulfom – doimo ochilib turadigan gullar deb atagan bo‘lar edim.

(Turob To‘la.)

Annotatsiya Ushbu maqolada “Yusuf va Zulayho” dostonini qiyosiy tahliliy jihatdan o‘rganilishi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Yusuf va Zulayho, Abdurahmon Jomiy, Durbek, ishq qissasi

“Yusuf va Zulayho” mavzusining jahon xalqlari adabiyotidagi, jumladan, turkiy hamda forsiyzabon xalqlar adabiyotidagi sayri, ayni jarayonning tadrijiy taraqqiyot xususiyatlari, Durbek va Jomiylarning “Yusuf va Zulayho” dostonlarining g‘oyaviy-ma’naviy, ilohiy-adabiy sarchashmalari, badiiyatini o‘rganilganligi va shu mavzuda yozilgan ayrim asarlar bilan qiyosiy tipologik tahlil qilish asosiy maqsadimizdir.

Yusuf va Zulayho haqidagi rivoyatlar asosida Firdavsiy (X-XI asr), Baxtiyoriy (X asr), Shayyod Hamza (XIII), Ali (XIII asr), Suli Faqix (XIII), Shahobiddin Oshiq (XIV), Dariy (XIV), Durbek (XV), A. Jomiy (XV), H.H. Chalabiy (XV), Nozim Xiraviy (XVII), Hoziq (XIX) va yana boshqa ko‘pgina fors-tojik, o‘zbek, turk, ozarbayjon shoirlari dostonlar yaratganlar. Dostonlarda har bir shoir o‘z davrining muhim voqealari, axloqiy va falsafiy qarashlarini aks ettirishga intilganlar. Masalan, Durbekning “Yusuf va Zulayho” dostonida shaharning qamal qilinish kartinasining berilishi, shuningdek dostonlarda Yusuf obrazining talqini ham turlicha. Yusuf haqidagi ilk dostonlarda Yusuf va Zulayho ilohiy obraz markazida tasvirlansa (masalan Yusuf va Zulayhoning qayta yosharishi), keyinchalik Yusuf va Zulayho muhabbati dunyoviy talqin qilina boshlandi.

Durbek va Abdurahmon Jomiy dostonlarida bosh qahramonlari Zulayhoni go'zal qiz sifatida tasvirlaganlar. "Yusuf va Zulayho" dostoni an'ana bo'yicha Durbekka tegishli deb kelinadi. Ammo fransuz olimi E.Bloshe doston Navoiyniki deydi. D.Voronskiy dostonni Ulug'bekka nisbat beradi. Afg'on olimi Juzjoniy Homidiy Balhiyga nisbat beradi. 1979 -yilda M.Diyoriy dostonni Yodgorbek Jahonmulk o'g'liniki deydi. J.Lapasov XV asr shoiri «Sozlar munozarasi» asarining muallifi Ahmadiy bo'lsa kerak, - deydi. Shunday qilib "Yusuf va Zulayho" asari ko'plab shoir va yozuvchilarning nigohida bo'lgan. "Yusuf-u Zulayho" dostoni haqidagi ilmiy tahlillar qo'llanmaning kengaya borishi natijasida adabiyotchi va tarixchi olimlar o'rtasida munozarali fikrlar ham yuzaga kela boshladi. Jumladan, asrimiz boshida "Yusuf-u Zuloyho" dostonining ilk tadqiqotchisi, fransiyalik Eduard Bloshe Parij Milliy kutubxonasida saqlanayotgan sharq qo'lyozmalari tavsifini berar ekan, mazkur asarni Alisher Navoiy qalamiga mansub deb yozadi. Avtor bu fikrni bayon etishda quyidagi baytga asoslanadi:

Jami-i qur'an edi kan-i yaqin

Erdi' Ali sher-i haq-u shah-i din.

U so'ngi misradagi "Ali", "sher" so'zlarini "Alisher" shaklida qo'shib o'qiydi va doston avtorligini Alisher Navoiyga noto'g'ri nisbat beradi. Chunki oxirgi misrada choriyorlarning so'ngisi bo'lmish xalifa Ali ibn Ali Tolib haqida fikr yuritilib, u "sher-i haq" {Xudoning sheri}, "shohi-i din" {dinning shohi} deb ta'riflangan. Shu tufayli bu asarning Alisher Navoiy shaxsiyatiga hech bir daxldorligi yo'q deya yuritiladi.

Yusuf va Zulayho obraziga XX asrning yirik so'z ustalari Nozim Hikmat va T. Mannlar ham murojaat qilganlar. T. Mann "Yusuf va uning akalari" asarini, Nozim Hikmat "Go'zal Yusuf" asarini yaratdi. O'zbek shoiri Ramz Bobojon ham "Yusuf va Zulayho" nomli asar yaratgan. "Yusuf va Zulayho" dostonini adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish dastlab Fitrat tomonidan boshlangan bo'lsa, keyingi davrlarda O.Sharafiddinov, S.Husayn, Oybek, E.Bertels, A.Sadiy, V. Abdullayev, Y. Zohidov, O. Sultonov, P. Shamsiyev, H.Zarifov, G'. Karimov, H. Yoqubov, H. Zunnunov, A. Suyumov, A. Akromov va boshqa olimlar tomonidan davom ettirildi. Sharq adabiyoti

o'zining nihoyatda boy merosiga ega. U uzoq asrlar davomida rivojlanib, sayqallanib keldi. Bir asar doirasida ko'plab muammolarni yoritish, badiiy asarning har bir obrazi, kompozitsion elementi serqirra mazmun va falsafiy tafakkur bilan bog'liq bo'lishi fors-tojik va turkiy tillardagi Sharq adabiyotining mukammalligini belgilovchi omildir. Bu xususiyat sayyor sujetli asarlar yaratish an'anasida ko'zga tashlanadi.

Sayyor sujet maqomida Sharq xalqlari adabiyotida "Yusuf va Zulayho", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Vomiy va Uzro", "Tohir va Zuhra" singari nodir durdonalarning xilma-xil namunalari yaratildi. Sanab o'tilgan sayyor voqealarning ayrimlaridan o'nlab, hatto yuzlab asarlar yaratilgan. Agar Durbekning ijodidagi "Yusuf va Zulayho" dostoni xususida gap yuritilsa, "Yusuf va Zulayho" - Sharq xalqlari orasida mashhur va keng tarqalgan ishq qissasi deya ataladi. Asl manbasi – ilohiy muqaddas kitoblar: Tavrot, Injil va Qur'oni karim. Qur'ondagi talqini birmuncha ixcham va badiiy shakllangan. Tavrotdagisi folklorga yaqin va qadimiy Misr afsonalariga borib taqalishi taxmin qilinadi. Sharqda keng tarqalgan qissaning bu varianti Qur'oni karimning 12 surasi asosida shakllangan bo'lib, jamiki "Yusuf va Zulayho" qissa va dostonlarining ilhom manbai ushbu suradir. Ushbu qissa Qur'onda "ahsan ulqisas" (qissalarning eng go'zali) deya ta'riflanadi. Mazkur qissa davrlar o'tishi bilan Sharqda go'zal adabiyot namunasi sifatida keng tarqaldi, ko'plab yangi voqealar bilan boyib, alohida asar holda qalamga olinib boshladi. Sharqda (IX asrdan) 150 dan ortiq «Yusuf va Zulayho» doston va qissalari yaratildi. Shularning 45 tadan ortig'i turkiy tilda yozilgani e'tiborga sazovordir. Bundan tashqari, ushbu asarning eng mashhurlari qatorida Firdavsiy, Abulmuayyid Balxiy, Shahobiddin Am'aq, Shohin Sheroziy, Abdulloh Ansoriy, Xoja Mas'ud Iroqiy, Abdurahmon Jomiy va boshqalarning qissa dostonlarini ko'rsatish mumkin. Yusuf mavzusi sharq xalqlari adabiyotida birinchi marotaba buyuk fors-tojik shoiri Abulqosim Firdavsiy (934-1020) tomonidan ishlandi. Bu fikrni N.M.Mallaev ham o'zining "O'zbek adabiyoti tarixi" kitobida tasdiqlaydi: "Bu mavzuda yaratilgan eng qadimgi badiiy asarlardan biri Firdavsiy nomiga nisbat berilgan "Yusuf va Zulayho" dostoni hisoblanadi. Shu singari turli davrlarda turkiy adabiyotda ham shu mavzuda 50

ga yaqin asarlar yozilgan. Jumladan, Qul Ali, Nosiriddin Rabgʻuziy, Haydar Xorazmiy, Mulla Yusuf Yorkandiy, Nozim Hiraviy, Sayqaliy, Xiromiy, Salohiy, Andalib, Hoziq kabi ijodkorlar qissa va dostonlar bitganlar. Oʻzbek adabiyoti tarixida goʻzal Yusuf mavzusi birinchi marta Ali ismli shoirni qiziqtirgan. Ali tomonidan Qurʻondagi asosiy voqealar ilgari suriladi. E.E.Bertelsning koʻrsatishicha, Ali Xorazmlik boʻlgan. U fors mualliflariga taqlid qilmasdan asar yozishga kirishdi. Uning asari xalq ogʻzaki ijodiga xos toʻrtlik shaklida yozilgan. Bu shakl turk xalqlari ogʻzaki ijodiga juda yaqin. Alining qissasi mazmun tomonidan ham fors poeziyasi bilan bogʻlanmagan. U Qurʻon variantiga amal qiladi. Ali Qurʻonda berilgan afsonaviy qissani turkiy xalqlar oʻrtasida keng tarqatishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻygan. Asarning keng tarqalishi va shuhrat qozonishiga asosiy sabab uning mazmun mohiyatidagi muhabbat talqinidir. Asar “Yusuf va Zulayho”, “Qissai Yusuf alayhissalom” yoki “Qissai Yusuf paygʻambar” deya turlicha nomlanishiga va turli davrlarda, turli ijodkorlar tomonidan yozilishiga qaramay, unda ishq mavzusi soʻfiyona talqinning eng jozibador namunasi boʻlib qolaverdi. Shu bilan birga, “Yusuf va Zulayho” dostonlari oʻziga xos sof insoniy muhabbatni tarannum etuvchi dunyoviy adabiyot namunasi hamdir. Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostonidagi aksariyat talqinlar majoziy mohiyatga ega. Yusuf va Yaʻqub paygʻambarning nafs – jonning moddiy tomonidir. Yusufning birodarlari saʼyi – harakatlari insondagi badaniy quvvatlar – ichki sezgilarning ramzidir. Xotin timsolida esa insonni istak va gʻazabga tortadigan hislarning badiiy ifodasi berilgan. Zulayhoning Yusufga intilishi va unga sevgi – muhabbat izhor qilishi insonda istak – xohishning maʼnaviy tomonidir. Yusufning xotindan oʻzini olib qochishi va uning xohish – irodasiga koʻnmasligi aqlning oʻz olamiga ustuvor turishi, hissiyot quli boʻlmasligining ramzidir. Yusufning vazirlik va taxtga oʻtirishi, oliy kamolotga erishishi va oʻsha kamolotga aql, sabr – toqat sabab boʻlganligini aniq tasvirlaydi. Abdurahmon Jomiyning uchinchi dostoni boʻlmish “Yusuf va Zulayho” 1483-yilda yozilgan boʻlib, sharqda bu dostonning juda koʻp variantlari mavjud. Uni qalamga olgan har bir ijodkor asarga biror oʻzgarish va yangilik kiritishga harakat qilgan. Jomiyning ushbu asari adabiyotshunoslar

talqinicha, taqdirga tan berishga chaqiruvchi asar bo'lmay, aksincha insonni yuksak tuyg'ular yo'lida har qanday kuchlarga qarshi bosib o'tgan musaffo muhabbat g'alabasini madh etuvchi jo'shqin asardir. Ogahiy tarjimasini uchun asos qilib olingan Jomiyning "Yusuf va Zulayho" dostoni fors-tojik va turkiy tillarda bu mavzuda yozilgan asarlarning eng mukammali, ayni zamonda, badiiy jihatidan eng kuchlisi hisoblanadi.

"Yusuf va Zulayho" dostonlarida Yusuf obrazining talqini ham turlicha. Durbek va Abdurahmon Jomiy dostonlarida bosh qahramon Zulayhoni go'zal qiz sifatida tasvirlaganlar. Durbek xotin-qizlar latofati va zakovatini yangi jihatlar bilan boyitgan, Zulayho timsolida sadoqatli sevgi sohibasi obrazini yarata olgan.

Xulosa qilib aytganda, Abdurahmon Jomiyning "Yusuf va Zulayho" dostonida ishqi ilohiy masalalari yetakchilik qilsa, Durbek qalamiga mansub "Yusuf va Zulayho" dostonida esa xaloskorlik, sabr-u matonat masalalari e'tiborga olinganligi ko'rinadi. Bundan shu fikr kelib chiqadiki, har bir davr hamda ijodkorning o'z "Yusuf va Zulayho"si bor. "Yusufnoma"lar badiiy adabiyot uchun o'lmas mavzular xazinasidir. U haqida qancha mulohaza yuritilsa, mavzuning shuncha qirralari namoyon bo'laveradi. Yusuf va Zulayho mavzusi insoniyatning o'lmas timsollaridan biridir. Asardagi ishq mavzusi zamirida Allohga bo'lgan ilohiy sevgi birinchi o'rinda turadi. Doston didaktik ko'rinishdagi asar namunasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. — Тошкент. Ўқитувчи, 1964-й. 384-бет.
2. Абдуллаев В, Валихўжаев Б. Мирий ва унинг замондошлари, 1977-й. 132 бет.
3. Абдуллаев В. Сайланма. — Т.: Адабиёт ва санъат, 1982-й. 440 бет.
4. Абдурахмон Жомий. Сайланма. — Тошкент. Адабиёт ва санъат, 1971-й. 357-бет.
5. Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи. Биринчи китоб. — Тошкент. Ўқитувчи, 1965-й. 748-бет.